

Біленько-розумовські плавні

Укладачі:

Воровка Володимир Петрович, к. геогр. н., доцент, Мелітопольський педагогічний університет, вул. Леніна, 20, м. Мелітополь, Запорізька область, 72312, тел.: (06192) 695 81, e-mail: demvik@bigmir.net;

Демченко Віктор Олексійович, к.б.н., с.н.с, Мелітопольський педагогічний університет, а/с 33, 12 відділення зв'язку, м. Мелітополь, 72312, тел.: (0619) 43 2314, факс: (06192) 673 05, e-mail: demvik@bigmir.net;

Коломійчук Віталій Петрович, к.б.н., ст. викладач, Мелітопольський педагогічний університет, вул. Леніна, 20, м. Мелітополь, Запорізька область, 72312, тел.: (06192) 690 91, e-mail: demvik@bigmir.net.

Дата підготовки опису: 15 червня 2005 р.

Географічні координати: центру ВБУ – 47°09' пн. ш., 35° 41' 33 сх. д., південно-західного кута – 47°04' пн. ш., 35°03' сх. д., північно-східного кута – 47°45' пн. ш., 35°12' сх. д.

Розташування: Угіддя розташоване у північній частині Каховського водосховища. Має форму, витягнуту з північного сходу на південний захід, розміщене субмеридіонально. Найбільша довжина за прямою лінією становить близько 19 км. На північ від ВБУ (азимут між найвищою точкою ВБУ і головпоштамтом становить 20°) знаходиться м. Запоріжжя (870 тис. жителів) – обласний центр Запорізької області.

Висота над рівнем моря: мінімальна – 16 м, середня – 16,2 м, максимальна – 17,7 м.

Площа: 4295 га.

Короткий опис: ВБУ являє собою плавневий комплекс, представлений значними просторами мілководь північної частини Каховського водосховища, які чергуються з піщаними островами та пасмами. Рослинний покрив представлений переважно очеретяними, очеретяно-рогозовими болотами, а також заплавними лісами (здебільшого вербняками, осокирниками, рідше дубово-в'язовими лісами), а також водними, лучними та аренними фітоценозами. Заплавні ліси цієї території мають важливе водоохоронне значення, саме тому ще у 1937 р. постановою Раднаркому СРСР їм надано статус водоохоронних лісів. Своєрідність і неповторність цієї ділянки Дніпра відзначав відомий український етнограф і краєзнавець Дмитро Яворницький. З багатьма островами пов'язані історичні перекази та міфи, які стосуються доби унікального явища в європейській культурі – Запорозької Січі.

Рамсарські критерії: 1, 3, 8

Обґрунтування рамсарських критеріїв:

(1) ВБУ включає типові природні та напівприродні комплекси, характерні для інших природно-антропогенних водойм степової зони України: піщані острови природного походження, літоральні лісові ценози, постійні річки і протоки, прісноводні озера, прісноводні болота та мілководдя, прісноводні лісові водно-болотні угіддя з лісовими болотами. Рідкісність ВБУ полягає у специфічному поєднанні лісових масивів із заростями чагарників та водно-болотної рослинності, островів і півостровів з субширотними протоками та субмеридіональним основним руслом. ВБУ відіграє велику екологічну роль: фільтрація води водно-болотною рослинністю та зменшення швидкості течії сприяє очищенню води. Гідрологічна роль полягає у регуляції повеневого режиму Дніпра. Є значущою заплавною природною системою для р. Дніпро. Справляє значний вплив на формування мікроклімату регіону у бік його пом'якшення в осінній та весняний сезони року завдяки великій площі водного дзеркала.

(3) У межах угіддя виявлено специфічну заплавну флору та рослинність, які є в цілому нетиповими для посушливих регіонів півдня України, але типовими для плавневих комплексів великих річок України. Рослинні фітокомплекси ВБУ є природними та збереженими. Крім того, ВБУ є одним із регіональних природних ядер Дніпровського меридіонального екологічного коридору екологічної мережі України.

(8) Дана акваторія використовується як місце нересту цінних промислових видів риб: сома, плітки, карася, щуки та інших. Крім того, мілководні акваторії з водною рослинністю є місцем перебування та нагулу молоді та дорослих особин багатьох видів

риб у літньо-осінній період. Таким чином, ця територія відіграє важливе значення у життєвому циклі прісноводних риб регіону.

Фізична та біогеографічна характеристики: Відповідно до фізико-географічного районування України ВБУ належить до Кінсько-Ялинської низовинної області Лівобережно-Дніпровсько-Приазовської північно-степової провінції північно-степової підзони. Відповідно до біогеографічного районування України (Удра, 1997) ВБУ належить до Прикаховсько-Молочанського біогеографічного району Нижньодніпровсько-Приазовського округу Нижньодунайсько-Причорноморсько-Приазовської підпровінції Понтичної провінції степової зони України.

Фізичні особливості ВБУ: Генетичний тип рельєфу території – алювіальний акумулятивний, а після створення водосховища – абразійно-акумулятивний. Рельєф представлений низькими гривами з плавними переходами до понижень, заповнених водою. У межах території розвинуті заплавні ґрунти на річковому алювії, у зв'язку з чим за механічним складом вони є переважно супіщаними. Відсутні ознаки засолення внаслідок достатнього промивного режиму. У липні-серпні 90% акваторії, особливо у східній частині ВБУ, зазнає щорічного «цвітіння» води через малі глибини і значне прогрівання води. Клімат прилеглої до ВБУ території є помірно континентальним, близьким до континентального – з холодною і вологою зимою, жарким і сухим літом. Кількість опадів становить 400–420 мм, тобто, клімат посушливий. Оподи упродовж року є нерівномірними. Переважаючі вітри – північно-східний і східний. Середня температура липня становить +22,5°C, січня – -5°C.

Фізичні особливості водозбірної території: Водозбором ВБУ є весь водозбірний басейн р. Дніпро та його приток, оскільки ділянка розташована саме у межах заплавно-русової частини річки. У геоструктурному відношенні територія водозбірного басейну належить до південно-західного схилу південної частини Українського кристалічного щита. На тектонічну ситуацію в районі угіддя впливає його розташування у зоні контакту південно-західного схилу Українського кристалічного щита з Причорноморською западиною. Територія регіону відноситься до Дніпровсько-Молочанської підобласті Причорноморської низовини.

Гідрологічна цінність: ВБУ знаходяться у долині річки Дніпро, у межах її заплави і русла. До створення Каховського водосховища у межах плавнів траплялися численні джерела, які зараз затоплені водами водосховища. Рівень заліснення північної частини ВБУ є високим, що попереджає значну абразію берегової лінії. Найбільша прибережна ерозія спостерігається під час льодоставу і льодоходу. Біленько-Розумовські плавні відіграють роль природного фільтру води завдяки водній та прибережній рослинності. Гідрологічні особливості території тісно пов'язані зі штучною регуляцією стоку на Каховській гідроелектростанції. Але раніше, до створення водосховища, у гідрології плавнів спостерігалися чіткі сезонні зміни рівня води – підвищення навесні (квітень–травень) та зниження влітку. Глибина води у межах ВБУ становить 0–3 м і цілком залежить від діяльності Каховської та Запорізької гідроелектростанцій. Амплітуда коливань сягає 1 м. Середній рівень води коливається у межах 16,1–16,3 м над рівнем моря. Припливно-відпливні зміни пов'язані з роботою гідроелектростанцій і мають чітко виражене антропогенне походження. Робота Каховської і Дніпровської гідроелектростанцій створює штучні припливи і відпливи внаслідок скидання води через турбіни. Припливно-відпливні явища особливо чітко спостерігаються у вузьких витягнутих затоках.

Тип ВБУ: Е, І, М, О, Тр, Хf, 6.

Екологічні особливості: ВБУ являє собою плавневий комплекс, представлений значними просторами мілководь північної частини Каховського водосховища, які чергуються з піщаними островами та пасмами. Рослинний покрив – переважно очеретяні та очеретяно-рогозові болота, заплавні ліси (здебільшого вербняки, осокірники, рідше дубово-в'язові ліси), а також водні, лучні та аренні фітоценози. Заплавні ліси мають важливе водоохоронне значення, саме тому ще у 1937 р. постановою Раднаркому СРСР їм надано статус водоохоронних лісів. Флора орієнтовно налічує 250 видів судинних рослин. Дуже бідною є дендрофлора плавнів. Особливості формування флори обумовили концентрацію і просторову ізоляцію ряду ендемічних та реліктових видів. Так, на підвищених ділянках островів (які

мають незначне поширення у межах ВБУ), що не заливаються водою під час повеней, збереглися популяції псамоендемичних видів. ВБУ є надзвичайно важливим для підтримання популяцій реофільних видів риб, що підлягають особливій охороні. Своєрідний гідрологічний режим, як правило, попереджає замерзання річки і сприяє зимівлі тут низки видів водоплавних птахів. Хоча ці скупчення не бувають чисельними, але вони утворюються кожної зими і є цінними за своїм видовим складом.

Цінна флора: З широких псамоендемиків Причорномор'я тут зростають жовтозілля дніпровське *Senecio borysthenicus*, чебрець дніпровський *Thymus borysthenicus*, фіалка Лавренка *Viola lavrenkoana*, козельці дніпровські *Tragopogon borysthenicus* тощо. До Червоної книги України занесено три водні релікти, що трапляються тут, – сальвінія плаваюча *Salvinia natans*, водяний горіх плаваючий *Trapa natans*, плавун щитолистий *Nymphoides peltata*. Чотири види – жовтозілля дніпровське *Senecio borysthenicus*, чебрець дніпровський *Thymus borysthenicus*, фіалка Лавренка *Viola lavrenkoana* та козельці дніпровські *Tragopogon borysthenicus* охороняються за Європейським Червоним списком. Крім того, чебрець дніпровський, козельці дніпровські, сальвінія плаваюча та водяний горіх плаваючий знаходяться у списку вразливих видів Міжнародного союзу охорони природи (IUCN). З рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України, тут відзначені формації болотної рослинності – лепешняку тростинового (*Glycerieta arundinaceae*) і куги приморської (*Scirpeta litoralis*); водної реліктової рослинності – глечиків жовтих (*Nupharea luteae*), сальвінії плаваючої (*Salvinieta natantis*), водяного горіху плаваючого (*Trapeta natantis*), латаття білого (*Nymphaeeta albae*) та плавуну щитолистого (*Nymphoideta peltatae*).

Цінна фауна:

Серед ссавців, які зустрічаються на території ВБУ, до Червоної книги України віднесено річкову видру *Lutra lutra*, що охороняється також за Бернською конвенцією, Списком вразливих видів Міжнародного союзу охорони природи (IUCN) і Європейським Червоним списком.

Птахи. В орнітофауні ВБУ налічуються 14 червонокнижних видів птахів: чапля жовта *Ardeola ralloides*, коровайка *Plegadis falcinellus*, казарка червоновола *Rufibrenta ruficollis*, гоголь *Vuccephala clangula*, крех середній *Mergus serrator*, скопа *Pandion haliaetus*, лунь польовий *Circus cyaneus*, орлан-білохвіст *Haliaeetus albicilla*, журавель сирій *Grus grus*, кулик-довгоніг *Himantopus himantopus*, кулик-сорока *Haematopus ostralegus*, мартин каспійський *Larus ichthyaetus*, сорокопуд сирій *Lanius excubitor*.

Риби. Цінні промислові види: сом *Silurus glanis*, плітка *Rutilus rutilus*, карась *Carassius* sp., щука *Esox lucius*. За Бернською конвенцією (III додаток) охороняються оселедець *Alosa* sp., сом *Silurus glanis*, морська іглиця пухлошока чорноморська *Syngnathus nigrolineatus*, бичок пісочник чорноморсько-азовський *Neogobius fluviatilis* та гірчак звичайний *Rhodeus sericeus*.

Соціальні та культурні цінності: Для території ВБУ рибпромислова статистика не ведеться, але є дані для Каховського водосховища. В цілому в 2003 р. улов зменшився на 270 т порівняно з 2002 р. (1578,19 т) в основному внаслідок зниження вилову тюльки на 232,3 т. Вилов ляща знизився на 122,7 т, плітки – на 45,6 т, що вочевидь пов'язано з відсутністю весняного промислу (навесні 2002 р. було вилучено 209,9 т ляща і 145 т плітки). Збільшився вилов сазана на 6 т, сома – на 20 т, щуки – на 3 т, товстолоба – на 15 т, окуня – на 5 т. Вилов карася продовжував зростати і становив 398,4 т, що на 114,7 т більше, ніж у 2002 р. (283,7 т). ВБУ відіграє значну роль у веденні мисливського господарства державним підприємством «Запорізьке лісомисливське господарство». В історико-культурному відношенні плавнева частина Каховського водосховища тісно пов'язана з Військом Запорізьким Низовим та його державою – всесвітньо відомою Запорізькою Січчю (XVI–XVIII ст.). На території ВБУ знаходилось багато козацьких зимівників, сторожових веж тощо, що підтверджується і археологічними розкопками.

Землеволодіння: ВБУ: територія безпосередньо ВБУ належить державі. Прилеглі землі: землевласники різні, зокрема, 12 великих аграрних підприємств та значна кількість індивідуальних фермерських господарств, три лісництва, вверх за течією знаходиться промисловий гігант – м. Запоріжжя.

Поточне землекористування: ВБУ: державне підприємство «Запорізьке лісомисливське господарство». Прилеглі землі: Поточне землекористування досить різноманітне. Здійснюється багатьма приватними агропідприємствами та промисловими установами. Невід'ємною частиною господарювання є наявність рекреаційного ресурсу, що активно відновлюється останніми роками. Відбувається добудова та реорганізація баз відпочинку для ефективнішого використання рекреаційного потенціалу регіону.

Чинники (минулі, сучасні або потенційні), несприятливі для угіддя, в т. ч. зміни у природокористуванні або проекти розвитку: У зв'язку з тим, що територія ВБУ знаходиться нижче за течією від м. Запоріжжя, вона зазнає негативного впливу промислових та комунальних стоків. Будівництво Каховської дамби та штучне регулювання рівня води призводить до негативних змін на території ВБУ. Нестабільність рівня води спричиняє осушення або затоплення рибних нерестовищ і колоній водоплавних птахів. Постійне збільшення несанкціонованої рекреаційної забудови островів призводить до зниження як ландшафтного, так і біологічного різноманіття. На сьогодні прибережні смуги деяких островів забудовані повністю. При цьому порушується режим прибережної захисної смуги. Порушуються й інші положення екологічного законодавства – відмічаються факти суцільної рубки лісових кварталів, що зовсім не схоже на санітарні чи планові роботи із заготівлі лісу. Відомі факти незаконного використання живих водних ресурсів, особливо в період нересту, коли акваторії ВБУ є нерестовищами.

Вжиті природоохоронні заходи: Основним заходом щодо збереження біорізноманіття даної території є її включення до створюваного Національного природного парку «Дніпровська лука» (запланована дата створення – 2009 р.). Окрім того, ресурси, особливо мисливські та рибні, охороняються на основі затверджених для цієї території положень та правил. Відбувається постійний контроль з боку лісомисливського господарства та інших організацій за дотриманням правил та строків охоти і рибальства.

Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи: Попередження і недопущення різких перепадів води у весняний період. Контроль за рівнем очищення стоків. Заборона несанкціонованих та незаконних рубок. Повна заборона відвідування нерестових акваторій і гніздових ділянок у період розмноження. Врегулювання рекреації. Створення на базі ВБУ РЛП в найближчий період для ефективнішої охорони ВБУ.

Проведені наукові дослідження: Дослідження проводяться Інститутом рибного господарства Української академії аграрних наук згідно з робочою програмою на 2005 р. «Вивчення та визначення механізмів функціонування біоценозів великих рівнинних об'єктів (Дніпровських водосховищ) з урахуванням їх сучасного екологічного стану». Періодичні дослідження здійснюються Запорізьким національним університетом за напрямками ентомологія, іхтіологія, мисливствознавство.

Сучасний стан екологічної освіти, просвіти, інформування та виховання: На території ВБУ проходить учбово-наукова практика студентів Запорізького Національного університету. Періодично, під час екскурсій, територію ВБУ для ознайомлення з різноманіттям Запорізького регіону відвідують учні прилеглих загальноосвітніх шкіл.

Сучасний стан рекреації і туризму: Рекреаційна діяльність на території ВБУ має стихійний характер. Незаконне будівництво некапітальних будинків на островах негативно впливає на весь екологічний комплекс ВБУ. Тут проводиться полювання та аматорське рибальство, функціонує декілька баз відпочинку. Прилегла база відпочинку «Оріяна» (с. Каневське) організує проведення дайвінгу, підводного полювання та водних розваг (зокрема, прокат гідромотоциклів).

Юрисдикція: Департамент лісового господарства ДЛГО «Запоріжжяліс».

Орган управління ВБУ: Державне підприємство «Запорізьке лісомисливське господарство». Адреса: вул. Чумаченко 15-в, м. Запоріжжя, 69104, тел.: (0612) 96 4263.

Джерела інформації:

- 1) Бельгард А. Л. Рослинність Покровських плавнів // Наук. Зап. ДДУ. – 1938. – Т. 1. – Вип. 1. – С. 83–117.
- 2) Бельгард А. Л. Лесная растительность юго-востока УССР. – К.: Изд-во КГУ им. Т. Г. Шевченко, 1950. – 263 с.

- 3) Воровка В. П., Демченко В. О., Коломійчук В. П. Звіт за науково-дослідницькою роботою «Опис водно-болотного угіддя «Біленько-Розумовські плавні». – Мелітополь, 2005. – 35 с.
- 4) Географічна енциклопедія України: В 3-х т. / Відповід. ред. О. М. Маринич. – К.: УЕ, 1989. – Т. 1. – 416 с.
- 5) Денисовак А. И. Формирование гидрохимического режима водохранилищ Днепра и методы его прогнозирования. – Киев: Наукова думка, 1979. – 292 с.
- 6) Зеленая книга Украинской ССР: Редкие, исчезающие и типичные, нуждающиеся в охране растительные сообщества / Под общ. ред. Шеляга-Сосонко Ю. Р. – Киев: Наукова думка, 1987. – 216 с.
- 7) Зимбалевская Л. Н., Сухойван П. Г., Черногоренко М. И. и др. Беспозвоночные и рыбы Днепра и его водохранилищ / Отв. ред. Щербак Г. И. – Киев: Наукова думка, 1989. – 248 с.
- 8) Исаев А. И., Карпова Е. И. Рыбное хозяйство водохранилищ: Справочник. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ВО «Агропромиздат», 1989. – 255 с.
- 9) Клоков М. В. Псаммофильные флористические комплексы на территории УССР (опыт анализа псаммофитона) // Нов. системат. высш. и низш. раст. – 1981. – С. 90–150.
- 10) Коломійчук В. П., Подорожний С. М., Пюрко О. Є. Рідкісні види судинних рослин Запорізької області // Й. К. Пачоський та сучасна ботаніка / Відп. ред. М. Ф. Бойко. – Херсон: Айлант, 2004. – С. 282–286.
- 11) Попович С. Ю., Устименко П. М., Костильов О. В. Сучасний стан рослинного покриву острова Хортиця // Укр. ботан. журн. – 1992. – Т. 49. – № 1. – С. 77–81.
- 12) Рослинність УРСР. Ліси УРСР. – К.: Наукова думка, 1971. – 460 с.
- 13) Соломаха В. А. Синтаксономія рослинності України. – К.: Фітосоціоцентр, 1996. – 120 с.
- 14) Удра І. Х. Біогеографічне районування території України // Укр. географ. журн. – 1997. – № 4. – С. 28–34.
- 15) Флоровський А. М. Плавневі ліси Нижнього Дніпра. – К.: Вид-во АН УРСР, 1950. – 69 с.
- 16) Червона книга України. Тваринний світ. – К.: УЕ, 1994. – 603 с.
- 17) Червона книга України. Рослинний світ. – К.: УЕ, 1996. – 603 с.
- 18) Шеляг-Сосонко Ю. Р., Осычнюк В. В., Андриенко Т. Л. География растительного покрова Украины. – Киев: Наукова думка, 1982. – 288 с.
- 19) Щербуха А. Я., Жукинський В. М. Ключові природні ареали аборигенних видів риб, оптимізація їх стану: Звіт-реферат. – К., 1997. – 49 с.